

Микола КОЗАК

ЗАХИСНИЙ ОБЛАДУНОК У ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ КНЯЖОЇ ДОБИ: ПІДСУМУВАННЯ АКТУАЛЬНО ДОСТУПНИХ ВІДОМОСТЕЙ

У сучасному українському історичному зброєзнавстві недостатньо вивченим залишається розвиток комплексу озброєння середньовічного воїна, зокрема генеза окремих його складових елементів та пошук регіональних особливостей разом зі шляхами й механізмами зовнішніх запозичень. В історичному зброєзнавстві чільне місце належить розвитку захисного спорядження, зміни у якому були пов'язані із загальною еволюцією військової справи та наступальних видів озброєння.

Захисний обладунок, разом зі всіма належними до нього елементами, такими, як шолом, щит чи натільний обладунок, за княжої доби пройшов чималий шлях розвитку від повсюдного використання кольчуги головним засобом натільного захисту за часів раннього Середньовіччя до появи повного так званого "білого обладунку" у XV ст.¹

Усупереч авторитетній думці британського дослідника Клода Блера, що 1066–1250 рр. були добою кольчуги², удосконалений обладунок зі скріплених між собою залізних пластин насправді побутував у Європі й раніше. Зокрема, появу пластинчатого обладунку на теренах Київської держави прийнято пов'язувати із запозиченням від кочівників³.

У цій публікації на матеріалах широкого узагальнення привернемо увагу до деяких показових на наш погляд ілюстративних даних щодо розвитку натільного обладунку у галицько-волинських землях за княжої доби, залучаючи при цьому нововизначені автентичні пам'ятки, які досі перебували поза науковим вжитком.

Терени сучасного Заходу України зі складу Галицької і Волинської земель щодо розвитку озброєння періоду Середньовіччя особливо репрезентативні, оскільки їм випало стати зоною західних контактів із водночас немало розбудованою самостійною місцевою традицією.

Упродовж усього Середньовіччя для Європи був характерним кольчужний обладунок зі з'єднаних між собою кілець, літописні "броні"⁴. Кольчуги широко відомі за княжої доби ще у X ст. Варто пригадати одні з найдавніших знахідок

¹ Бехайм В. Энциклопедия оружия. Руководство по оружейведению. Оружейное дело в его историческом развитии от начала средних веков до конца XVIII в. Санкт-Петербург, 1995. С. 112, 126; Блэр К. Рыцарские доспехи Европы. Универсальный обзор музейных коллекций. Москва, 2008. С. 48–81.

² Блэр К. Рыцарские доспехи... С. 8–28.

³ Медведев А. Ф. К истории пластинчатого доспеха на Руси *Советская археология*. 1959. № 2. С. 126.

⁴ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Вып. Е1–36, вып. 3. Москва; Ленинград, 1971. С. 7–11.

Рис. 1. Ціла кольчуга з колишнього Кременецького повіту (Волинь)
(за А. Кірпічником)

цілих кольчужних сорочок X–XI ст. з курганів літописного Пліснеська⁵. До давніше віднайдених докладніше не задокументованих належать об'єкти з міста Володимира та села Вигаданка в його околицях⁶. Остання з них, вилучена з р. Буг, була виявлена разом із кістяком, шоломом та мечем⁷.

⁵ Там же. Кат. Кольчуги IX–X вв. № 23; *Liwoch R. Zabytki z wykopalisk Teodora Nieczuja-Ziemieckiego w latopisowym Pleśnisku (Podhorce na Ukrainie) / Artefacts from excavations by Teodor Nieczuja-Ziemiecki in mediaeval Plisnes'k (Pidgirci in Ukraine) (Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie. T. 7). Kraków, 2018. S. 24, 70.*

⁶ *Кірпічников А. Н. Древнерусское оружие. № 21–22, Там же. Кольчуги XI–*

XIII вв. № 71. Пор.: Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі –ЗНТШ). Т. 154. Львів, 1937. С. 190, 204; Пастернак Я. Нові археологічні набутки Музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 ЗНТШ. Т. 154. С. 261. Сучасне місце знаходження не відоме.

⁷ *Цинкаловський О. Матеріали... С. 190.*

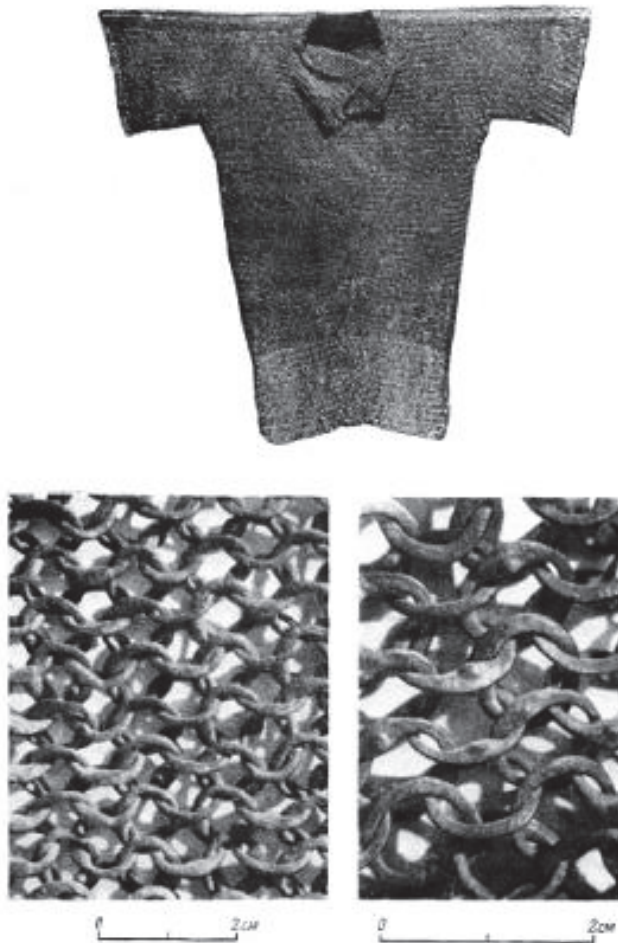

Рис. 2. Кольчуга з Райків (за А. Кірпічніковим)

У широких часових межах XII–XIII ст. датовані кольчуги зі східних теренів сучасної Польщі, які за княжої доби належали до Галицько-Волинської держави, і деяких археологічних пам'яток відповідного періоду в Україні. Це, зокрема, з городищ Трепча в Сяноцькій землі поблизу міста Сянок⁸, Черемно⁹ та Городок над Бугом¹⁰ (усі – на території Польщі). Фрагментарні екземпляри того ж періоду відомі так само з міст Холм¹¹ та Берестя¹² (тепер

⁸ Strzyż P. Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce *Acta Archaeologica Lodziensia*. Vol. 52. Łódź, 2006. Tabl. XI: 25–26.

⁹ Kuśnierz J. Militaria z Czermna nad Huczwą. Próba rekonstrukcji sposobu ataku Tatarów na gród (w 1240 r.). Na podstawie dotychczasowych badań archeologicznych *Acta Militaria Mediaevalia*. Vol. 1. Kraków; Sanok, 2005. S. 125. Tabl. V: 38.

¹⁰ Ejsdem. Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyńia) we wczesnym średniowieczu *Acta Militaria Mediaevalia*. Vol. 2. Kraków; Sanok, 2006. S. 88, 85. Tabl. V: 14.

¹¹ Кучинко М. М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях. Луцьк, 2009. С. 273.

¹² Лысенко П. Ф. Открытие Берестя. Минск, 1989. С. 90.

Рис. 3. Фрагмент спеченої кольчуги з Галича (ЛІМ № КР-16154) (фото автора)

на території Білорусі). Рештки двох кольчужних сорочок віднайдені також в Ізяславі¹³.

Особливої уваги заслуговує знахідка цілої кольчужної сорочки з околиць міста Кременець Тернопільської обл. (можливо, втрачена)¹⁴. Вона цікава, перш за все, тим, що відображає фасон кольчужної сорочки XII–XIII ст. з довгим подолом, розрізами спереду та ззаду, які утворюють дві лопаті, в чому прийнято вбачати західні впливи¹⁵. Характерний поділ сорочки вказує на її належність до спорядження вершника (рис. 1). Деяко інший фасон у вигляді сорочки з короткими рукавами (типовий для українських земель княжої доби), мають дві знахідки з території Райковецького городища в Чернівецькій обл.¹⁶ (рис. 2).

Щонайменше дві знахідки кольчуги відомі з Давнього Галича. Це, зокрема, згадана ще в Ярослава Пастернака (XIII ст.?) із терену Золотого Току, спечена в пожежі, із наконечниками стріл¹⁷. Ще одна подібна знахідка, найімовірніше з Крилосу, зберігається у фондах Львівського історичного музею (фондова група “Київська Русь”) № КР-16154 (рис. 3). Фрагмент кольчужного полотна складається з круглих у перетині кілець із зовнішнім діаметром близько 1,1 см (спосіб

¹³ Кирпичников А. Н. Вооружение древнего “Изяславля”. Летописный “Изяславль”: Большое Шепетовское городище в свете археологии. Т. 1: Материалы раскопок М. К. Каргера 1957–1964 годов в исследованиях 1960–1980-х годов. Санкт-Петербург, 2020. С. 93–95.

¹⁴ *Его же*. Древнерусское оружие. Кольчуги XI–XIII вв. № 69.

¹⁵ Макушиников О. А., Лупиненко Ю. М. Кольчатый доспех восточно-славянского ратника конца XII – начала XIII вв. *Матерьялы на археології Беларусі*. Вып. 12: Археалогія

эпохі сярэднявкоўя. Мінск, 2006. С. 163.

¹⁶ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Кольчуги XI–XIII вв. № 67; Гончаров Р. Райковецкое городище. Киев, 1950. С. 145. Табл. XV.

¹⁷ Пастернак Я. Старий Галич (архітектурно-археологічні досліді у 1850–1943 рр.). Краків; Львів, 1944. С. 183–187; Медведев А. Ф. К истории кольчуги в Древней Руси *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры*. Вып. 49. Москва, 1953. С. 30.

поєднання за актуального стану фрагменту не прослідковується). Разом із цим фрагментом спечене також пряме перехрестя романського меча або шаблі, морфологія якого не дає змоги датувати його раніше XII ст.

Відносно пізня кольчуга походить із городища XIV ст. Зелена Липа на Буковині¹⁸.

Для періоду XI–XIII ст. властиві гарнітури з однаковим діаметром кілець, де чергувалися ряди зварних (суцільних) кілець та кілець із заклепкою, коли одне із заклепкою поєднувалося із чотирма зварними¹⁹.

На межі XII–XIII ст. з'являються кольчужні кільця, сплющені у перетині, що забезпечувало можливість для покриття більшої площі без збільшення водночас загальної ваги обладунку²⁰. З теренів Волині таким прикладом є, зокрема, фрагмент з Ізяслава²¹.

Кольчуга не виходила з ужитку і в XV та XVI ст. Зокрема, в Івано-Франківському обласному краєзнавчому музеї експонується комплекс озброєння (кольчуга, шолом і меч), найімовірніше, виявленого разом. За інформацією від працівників музею, вони походять зі села Сапогів Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.²² Типологія меча і шолому унеможлиблює датування їх часом до XV ст. Подібна пізня кольчуга відома так само з міста Луцьк²³.

Кольчужне плетиво було також органічним елементом засобів захисту кінцівок, кольчужних ногавиць, рукавиць і капюшонів, які виготовляли з дещо дрібніших діаметром кілець²⁴. Зокрема до XIV–XV ст. належить фрагмент такого кольчужного полотна з Ринкової площі в місті Кросно на території Польщі²⁵. На підставі знахідок дрібних кілець виробництво такого гарнітуру можна запідозрити в майстерні зброяря з білоруського міста Гомель²⁶. Дрібні кільця діаметром 0,7–0,8 см, при товщині 0,01 см, датовані XIII ст., відомі і з міста Ізяслав²⁷.

Паралельно з кольчужним обладунком відбувався так само розвиток пластинчатого обладунку, укладеного з поєднаних між собою металевих пластин, що набув популярності дещо пізніше. Він характерний для періоду з-перед появи суцільного “білого обладунку”. Його прийнято поділяти на т. зв. ламелярний (зі зв'язних шнурівкою пластин) і лускатий (такий, що кріпився безпосередньо на тканинну чи шкіряну основу)²⁸.

Із території заходу України походять одні з найдавніших знахідок елементів пластинчатого обладунку. Це підквадратна, зі згладженим боком пластина із долішніх археологічних верств давнього Пліснеська²⁹. Вона є синхронною

¹⁸ Пивоваров С. В. Городище другої половини XIV ст. в с. Зелена Липа на Буковині *Археологія і давня історія України: Збірник наукових праць*. Вип. 1. Київ, 2010. С. 368.

¹⁹ Киртичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 12.

²⁰ Там же. С. 13.

²¹ Там же. Кольчуги XI–XIII вв. № 68.

²² Козак М. До питання мечів у Галицькій землі в період високого і пізнього середньовіччя (за матеріалами Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею і Національного історико-культурного заповіднику “Давній Галич”) *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 37. Львів, 2023. С. 110, 111.

²³ Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. Львів, 2006. С. 182.

²⁴ Киртичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 13–14; Макушиников О. А., Лупиненко Ю. М. Кольчатый доспех... С. 164.

²⁵ Kotowicz P. N., Muzyczuk A. Militaria średniowieczne z Królewskiego Miasta Krosna *Acta Militaria Mediaevalia*. Vol. 4. Kraków; Sanok, 2008. S. 144–148.

²⁶ Макушиников О. А., Лупиненко Ю. М. Кольчатый доспех... С. 164.

²⁷ Киртичников А. Н. Вооружение древнего “Изяславля”... С. 93–95.

²⁸ Плавинский Н. А. Узбраенне беларускіх земляў X–XIII стагоддзяў. Мінск, 2013. С. 85.

²⁹ Киртичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 15. Табл. 3.

раннім зразкам із Хотомля в білоруському Поліссі та молдовського Алчедару³⁰. Появу пластинчатого обладунку у слов'ян, як і Європі загалом, прийнято пов'язувати зі східним впливом³¹.

На терені згаданого молдовського Алчедару, де за умов відповідного періоду були розселені літописні племена тиверців, виявлено як елементи кольчуг та пластин обладунку, так і належний інструментарій для їх виготовлення – пробійники, наковальні, напівфабрикати (непробиті пластини) та ін.³² Отже, у тиверців на X ст. уже функціонували спеціалізовані майстерні з виготовлення обладунків. Варто також згадати, що Алчедар був важливим осередком чорної металургії. На його території віднайдено 26 сиродутних горнів і 8 печей збагачення руди³³. Отож, наявність зброярської майстерні неподалік від місця отримання необхідної сировини відображає повний цикл професійної активності майстра-бронника.

Микола Котляр на підставі переказу в тексті “Слова о полку Ігоревім” припускає, що значного поширення серед волинської дружини пластинчаті панцирі мали набути за часів князя Романа Мстиславовича (†1205)³⁴. За словами дослідника, є “вагомі підстави думати, що Роман повсюдно замінив у озброєнні своїх дружинників поширену на тогочасній Русі кольчугу панцирем”³⁵. Таке припущення ґрунтується на тексті похвали князю в “Слові о полку Ігоревім”: “Суть бо у ваю желъзныи папорзи подъ шеломы латынскими. Тѣми тресну земля”³⁶.

У широких часових межах XI–XIII ст. датовані знахідки окремих пластин обладунку із села Листвин (одна пластина XI ст.)³⁷, міста Пересопниця (одна пластина XII–XIII ст.)³⁸, міста Дорогобуж (одна пластина XI–XII ст.)³⁹ (усі на території Рівненської обл.), фортеці Урич (декілька пластин XIII ст.?)⁴⁰ на території Львівської обл. і Черемна, тепер на території Польщі (одна пластина XII–XIII ст.). Декілька (з'єднаних?) пластин XIII ст. відомі з міста Берестя⁴¹. Наближеними до D-подібної форми є пластини з найчисельнішої досі колекції, віднайдені в урочищі Замчисько біля Сяноку, де виявлено понад 30 пластин ламелярного обладунку XII–XIII ст.⁴²

³⁰ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 15. Табл. 3.

³¹ Медведев А. Ф. К истории пластинчатого доспеха... С. 119–134.

³² Там же. С. 126.

³³ Трачук О. В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.). Київ, 2017. С. 194. Табл. 14. № 3.

³⁴ Котляр М. Ф. Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII–XIII ст. *Жовтень*. 1984. № 1. С. 97; *Його ж.* Данило Галицький: біографічний нарис. Київ, 2002. С. 168.

³⁵ *Його ж.* Данило Галицький... С. 168.

³⁶ Ироическая песнь о походе на половцъ удельного князя Новагорода-Северского Игоря Святославича, писання старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие. Москва, 1800. С. 31–32.

³⁷ Чайка Р. М. Давньоруське городище

Листвин і його околиці у X–XI ст. / Упоряд. Т. Мілян. Львів, 2009. С. 74.

³⁸ Терський С. Спорядження дружинника Надстублянщини – волості княжого міста Пересопниці у XII–XIV ст. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. № 693: Держава та армія. Львів, 2011. С. 19.

³⁹ Прищепя Б. А. Дорогобуж на Волині у X–XIII ст. Рівне, 2011. С. 177.

⁴⁰ Kotowicz P. N., Myska R. Sredniowieczne elementy uzbrojenia ochronnego z twierdzy “Tustan” koło Urycza *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Матеріали V міжнародної наукової конференції до 50-річчя експедиції в Тустані. 30 вересня – 1 жовтня 2021 року*. Львів, 2021. С. 33–34.

⁴¹ Лысенко П. Ф. Открытие Берестья. С. 89–90.

⁴² Kotowicz P. N. Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Warriors and knights.

Рис. 4. Пластина (рондель?) з Крилосу (Фонди НІКЗ "ДГ") (фото автора)

Рис. 5. Фрагмент пластинчатого обладунку з ур. Шевчуків, давнього Галича (Фонди НІКЗ "ДГ") (фото автора)

Особливої уваги заслуговує знахідка підквадратної пластини з Дорогобужа, на якій вміщено рельєфне тиснення⁴³. Це може свідчити про імпорт із Чернігівської землі, де є підстави підозрювати осередок виготовлення таких тиснених пластин⁴⁴. Хоча сам обладунок міг потрапити на Волинь й за інших обставин.

Без сумніву, впродовж XIII ст. пластинчаті обладунки на Сході Європи входять до комплексу захисного спорядження поруч із кольчугою й органічно її доповнюють⁴⁵.

Крім того, літопис фіксує наявність на озброєнні полків Данила Романовича шкіряних (або комбінованих з металевими вставками) обладунків вершника і бойового коня, запозичених від монголів⁴⁶. Ці перетворення, які пов'язують із воєнними реформами короля Данила Романовича⁴⁷, не були довготривалими. Літописне відсилення до монгольського обладунку перегукується хіба що зі

Medieval armament from the Polish-Rus-Slovak borderland. Sanok, 2004. S. 40–41. Kat. nr 161–165; Fedyk R., Kotowicz P. N. Zamczysko. Średniowieczne grodzisko w Sanoku-Białej Górze. Cz. 1: Zabytki metalowe i kamienne. Muzeum Historyczne w Sanoku. Sanok 2006. Kat. nr 16–47.

⁴³ Прищепя Б. А. Дорогобуж... С. 177.

⁴⁴ Лутиненко Ю. Доспешные пластинки с тиснением с территории Черниговского княжества в контексте древнерусского защитного вооружения X–XIII вв. *Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої*

літописної згадки про Чернігів. Чернігів, 2007. С. 332–339.

⁴⁵ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 14–21.

⁴⁶ Козак М. "Нѣмци же дивашеса шроужью татарьскомоу": яку зброю описував літописець в епізоді зустрічі в Пожоні та яке її походження? *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 67. Київ, 2022. С. 7–16.

⁴⁷ Войтович Л. Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. *Вісник національного університету "Львівська політехніка"*. № 571: Держава та армія. Львів, 2006. С. 89–93

згадкою про монгольських союзників короля Данила Романовича, який виступив на боці угорського короля Белли IV 1260 р. у битві біля міста Кресенбунн, про що чеський король писав у листі до папи Олександра IV⁴⁸. Проте побачені при цьому монгольські союзники руського короля, яких зауважив чеський король Пшемисл II Оттокар, цілком могли виявитися руськими дружинами в обладунках монгольського походження⁴⁹. Зрештою, обладунки воїнів Данила Романовича могли бути тільки прийняті за монгольські. Крім того, на пізніх печатках володарів Королівства Русь такий обладунок відсутній⁵⁰, отже він мав побутувати лише в 40–60-х роках XIII ст.

Наприкінці XIV ст. під впливом звичної уже на той час західноєвропейської практики набуває поширення обладунок тулубу за типом “бригантина”, коли залізні пластини нашивалися із внутрішнього звороту тканинної основи. Зовні візуально виднілися тільки заклепки, які фіксували такі пластини. Зокрема, три оздоблені посрібленим сталеві пластини такого обладунку віднайдені в місті Луцьк⁵¹. Численні зразки подібних пластин XIV–XV ст. походять із території малого городища у місті Буськ Львівської обл.⁵² та городища XIV ст. в селі Зелена Липа на Буковині⁵³. У Сяноку на городищі Бяла Гура теж віднайдена ціла колекція подібних наближених до квадратної форми пластин⁵⁴.

У XV ст. розвиток обладунку з тенденцією до загального збільшення ваги і розмірів складових елементів призвів до появи т. зв. “білого обладунку”, кожен елемент якого був частиною взаємопов'язаної системи.

На підставі зображень Радивилівського літопису XV ст., де такий обладунок присутній аж тричі⁵⁵, знаходимо підтвердження припущенню Юрія Бохана, що в період Великого князівства Литовського наявні як західні впливи, так і продовження місцевої традиції зброярства⁵⁶.

У цьому контексті варто пригадати знахідку специфічної пластини з Крилошу. Вона знаходиться у науково-допоміжних фондах Національного історико-культурного заповідника “Давній Галич” (далі – НІКЗ “ДГ”), без інв. № (рис. 4) і, найімовірніше, походить зі садиби Шевчуків, на території якої відкрито чималий ремісничий комплекс⁵⁷. Про це свідчить напис при збереженому старому

⁴⁸ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарагивні джерела XIII–XV століть. Львів, 2018. С. 182–183.

⁴⁹ Там само. С. 182–183; Федорук А. “Danielem regem Russiae et filios eius”: військова діяльність у великих битвах періоду війни за “австрійську спадщину” 1246–1278 рр. *Colloquia Russica*. Сер. 2. Ч. 3: Данило Романович і його часи. Івано-Франківськ; Краків, 2017. С. 234–235.

⁵⁰ Козак М. Військова справа Королівства Русі у сфрагістичних джерелах XIII–XIV ст. *Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації*. Київ, 2020. С. 274–291.

⁵¹ Терський С. В. Лучеськ... С. 178. Рис 155, 182.

⁵² Steblij N., Dovhan P. Sprzęt wojskowy z różnośredniowiecznego zamku Motte-and-Bailey w Busku nad Zachodnim Bugiem

Acta Militaria Mediaevalia. Vol. 17. Kraków; Sanok; Wrocław, 2021. S. 117–118.

⁵³ Пивоваров С. В. Городище... С. 367–368.

⁵⁴ Fedyk R., Kotowicz P. N. Zameczysko. Kat. Nr 16–47; Kotowicz P. N. Wojowie... S. 40–41. Kat nr 161–165.

⁵⁵ Плавинский Н. Миниатюры Радзивилловской летописи как источник по истории древнерусского оружия: к постановке вопроса *Археология и история Пскова и Псковской земли*. № 29. Псков, 2014. С. 388–401.

⁵⁶ Бохан Ю. Еще раз к вопросу об особенностях вооружения белорусских земель Великого Княжества Литовского в конце XIV–XV вв. *History of Antique Arms. Researches* 2016. Vol. 1. Киев, 2017. С. 203–223.

⁵⁷ Баран В. Археологічні дослідження давнього Галича *Українознавство*. 2009. № 2. С. 213.

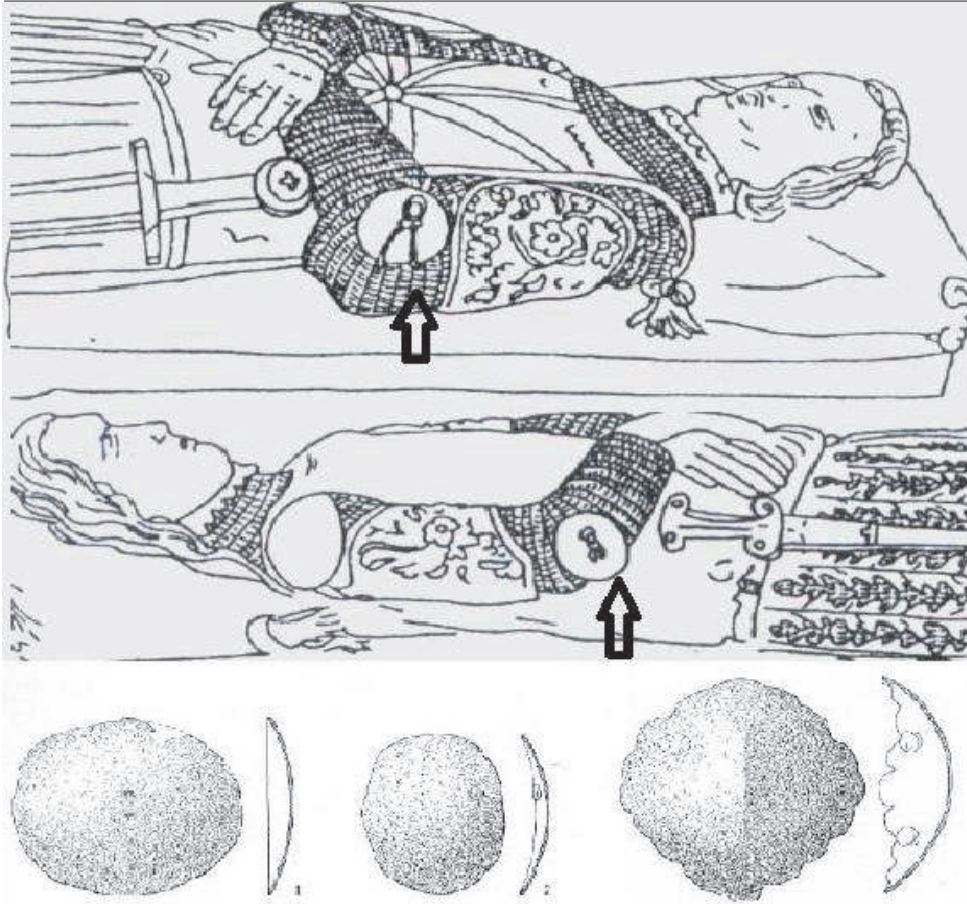

Рис. 6. Угорі ронделі на надгробку XIV ст. в храмах Салерно і Неаполю в Італії (за Д. Ніколь). На долі круглі наколінники (ронделі?) з поля битви поблизу Вісбю у Швеції (за Б. Тордеманом)

інвентарному номері з іншої частини пластинчатого обладунку тієї ж колекції (рис. 5). Вона має близьку до овалу форму, 9,3х5,2 см. З огляду на наявність центрального отвору, пластину можна з певним застереженням пов'язати з т. зв. плечовим диском або ронделем⁵⁸. Подібні пластини фігурують на низці візуальних джерел XIV–XV ст., зокрема надгробних плит у храмах Італії, втім собору в місті Салерно та церкви святої Клари в місті Неаполь⁵⁹ (рис. 6). Подібні пластини з центральним одним чи двома отворами (плечові диски або наколінники) відомі також із поля битви 1361 р. біля Вісбю на о. Готланд у Швеції⁶⁰ (рис. 6).

Очевидно, як і зображення на деяких надгробних плитах, такі пластини кріпилися при одному отворі за допомогою вузла і захищали вразливі місця, як підпахви чи ліктвовий згин.

⁵⁸ Блэр К. Рыцарские доспехи... С. 86, 247; Бейхейм В. Энциклопедия оружия... С. 60.

⁵⁹ Nicolle D. Arms and Armour of the Crusading Era, 1050–1350: Western Europe and

the Crusader States. London, 1999. P. 269–270.

⁶⁰ Thordeman B. Armour from the battle of Wisby 1361. Vol. 1: Text. Stockholm, 1939. P. 111–115.

Рис. 7. Ікона Св. Георгій Змієборець. Друга половина XIV ст. З церкви Собору святих Йоакима і Анни в селі Станиля. НМЛ

До унікальних для регіону знахідок відноситься елемент рукавиці з боярської садиби в селі Якторів Львівського р-ну Львівської обл. Святослав Терський відніс його до XIII ст.⁶¹ На наш погляд, судячи з датування низки аналогій, зокрема з поля битви 1361 р. біля Вісбю на о. Готланд⁶², елемент цілком може бути сприйнятий і в межах XIV ст.

Нам відомо про грабіжницьку знахідку унікального для заходу України повного комплекту ламелярного обладунку з території Золочівського району Львівської обл. (рис. 8). Він виявлений за допомогою металошукача на глибині близько 20 см. Комплект складається із 51 пластини різних розмірів і збереженості, близько 8,5х3см із розміщеними по кутах отворами для кріплення. На деяких пластинках вміщені симетричні виїмки з одного боку, які, можливо, означають зовнішню частину пластини, яка накладалася поверх сусідньої. Найближча аналогія, схожа за формою до деяких пластин гарнітуру (?) з Нижнього Замку в місті Вільнюс⁶³. Відтак, згаданий обладунок, як і зазначену литовську аналогію, можна датувати останніми десятиліттями XIV ст.⁶⁴

⁶¹ Терський. С. Демський. Н. Озброєння та спорядження воїна XIII ст. за знахідками із досліджень боярської садиби в околицях с. Якторів Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки. III Міжна-

родна наукова конференція 28 лютого 2023 р.: Збірник тез доповідей. Львів, 2023. С.19.

⁶² Thordeman B. Armour... P. 213–244.

⁶³ Бохан Ю. Еще раз к вопросу... Рис. 1.

⁶⁴ Там же. С. 207.

Рис. 8. Комплект ламелярних пластин з грабіжницьких розкопок на Львівщині (фото власника)

Подібні до литовської знахідки і пластини, знайденої на Львівщині, можна простежити також на зній іконі кінного святого Георгія з церкви Собору святих Йоакима і Анни в с. Станія Дрогобицького р-ну Львівської обл. (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)])⁶⁵ та іншій репліці того ж зразка – з церкви Перенесення мощів святого Миколая у селі Старий Кропивник того ж району (Львів, Музей митрополита Андрея Шептицького)⁶⁶, де подано пластини, мінімально накладені одна на одну, а відтак, імовірно, їх подібним способом прикріплено шнурівкою із багатьох сторін. Цікаво, що на зображенні такий захист, набраний так само з пластин, поширюється водночас також і на плечі (рис. 7).

У контексті захисту кінцівок варто пригадати унікальну знахідку шарнірного наруча XIII ст. з городища Черемно. Єдині аналоги таких наручів відомі зі села Сахнівка Черкаської обл.⁶⁷ та майстерні зброяра з Гомеля⁶⁸, географічно немало віддалених. Подібно до гомельської аналогії, знахідка з городища Черемно має отвори для кріплення елементів. Хоча такі наручі з'являються на території Київської держави раніше, ніж у Європі, існує дискусійна думка щодо їхнього монгольського походження або запозичення⁶⁹.

⁶⁵ Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. Київ, 2014. № 6.

⁶⁶ Кольорові репродукції див., зокрема: Гелитович М. Українські ікони... С. 11. Іл. 4; Александрович В. Найдавніші ікони батьківщини Івана Франка Садиба Франка. Науковий збірник заповідника Нагуєвичі. Кн. 2. Дрогобич; Нагуєвичі, 2021. Іл. № 4.

⁶⁷ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 19.

⁶⁸ Макушников О. А., Лупиненко Ю. М. Ламелярный доспех восточнославянского ратника начала XIII в. (по материалам раскопок в Гомеле). Гістарычна-археалагічны зборнік. Вып. 18. Мінск, 2003. С. 216–217.

⁶⁹ Świątosławski W. Uzbrojenie koczowniców Wielkiego Stepu w czasach ekspansji Mongołów (XII–XIV w.). *Acta Archaeologica Lodziensia*. Nr 40. Łódź, 1996. S. 15–16.

Рис. 9. Св. Дмитрій. Іконка з Бакоти, приблизно 1200–1250 рр. Кам'янець-Подільський історичний музей (за А. Кірпічниковим)

Очевидно, в галицько-волинських землях використовували наручі та поножі з поєднаних видовжених пластин⁷⁰, як це можна прослідкувати на знайдений на Поділлі (Бакота?) іконці святого Дмитрія Солунського (Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник) (рис. 9)⁷¹. До подібного захисного гарнітуру могла належати й одна з пластин із фондів галицького заповідника ("НКЗ "ДГ") (рис. 10). Вона має видовжену форму з заокругленими краями з одного боку та поступовим звуженням з іншого. Найвний також монтажний отвір посередині і вигин звуженої сторони.

Згадані частини захисту кінцівок мали бути складнішими у виготовленні, аніж сам натільний обладунок (кольчуга чи пластини), й передбачали певну спеціалізацію майстра-бронника та відповідну цінову кон'юнктуру виробів.

Такі предмети могли бути атрибутом дружинної верхівки, про що свідчить як невелика кількість знахідок, так і їхня вартість. Щодо останнього маємо пряме літописне свідчення, коли князь Володимир Васильович (†1288) у заповіті зазначає, що придбав с. Березовичі, зокрема, за якийсь обладунок, названий "броні дощатие": "а село есмь коупиль . Березовичѣ . оу Ръевича оу Давыдовича . Фодорка . а дальесмь на немь . н̄ . гривень коунъ а . е̄ . локоть .

⁷⁰ Макушников О. А., Лупиненко Ю. М. Ламеллярный доспех... С. 217.

⁷¹ Архипова Є. Іконки X–XIII століть з ка-

меню, кістки та кераміки з України. Каталог. Київ, 2021. Кат. № 125. С. 174–175.

Рис. 10. Пластина обладунку з Крилосу (монтажний отвір у центрі)
(Фонди НІКЗ “ДГ”) (фото автора)

скорлата . да бронь дощатые”⁷². Тут “броні дощаті” виступають не лише маркером озброєння феодальної верхівки, а й певним цінованим грошовим еквівалентом при торговій операції.

Надалі, за литовсько-польської доби, центрами виробництва обладунків стали великі міські осередки, як, зокрема, Львів. Найстарша актова книга міста Львова фіксує майстрів із виготовлення обладунків наприкінці XIV ст.⁷³ Згадані в ній ремісники були поєднані, зокрема, родинними зв'язками, з майстрами Кракова й іншими містами Центральної та Східної Європи⁷⁴. Зв'язок поміж майстрами-бронниками різних міст і залучення до їхнього складу вихідців з різних частин Європи пояснює деяку спільність розвитку обладунків на сході Європи у пізньому Середньовіччі.

Численні згадки літописів про сяючі обладунки закутих в залізо дружинників виключають сумніви щодо існування таких ремісників на Русі до XIV ст.

Тут можна згадати зазначену тезу Ю. Бохана про інтенсивність західних впливів на комплекс озброєння руських земель на рубежі XIV–XV ст., перш за все впливів польських земель⁷⁵, викликаних загальновідомими історичними обставинами, складеними від другої половини XIV ст. Водночас, місцева традиція не згасає зовсім.

⁷² Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей*. 2-е изд. / Под ред. А. Шахматова. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 905.

⁷³ Szymczak J. Organizacja produkcji i ceny uzbrojenia *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*. Warszawa; Łódź, 1990. S. 227; Po-

mniki dziejowe Lwowa z Archiwum miasta. T. 1: Najstarsza księga miejska 1382–1389 / Wydzał A. Czołowski. Lwów, 1897. S. 31.

⁷⁴ Szymczak J. Organizacja produkcji... S. 225–247.

⁷⁵ Бохан Ю. Еще раз к вопросу... С. 203–223.

Відтак, бачимо, що розвиток захисного обладунку у Галицькій і Волинській землях за княжої доби відбувався як під впливом сусідніх традицій і культур, так і з урахуванням місцевого досвіду. Зауважмо, що аналізуючи речові джерела, часто неможливо розмежувати, коли зовнішні запозичення стають складовими місцевої мілітарної культури, а коли йдеться про трофей чи втрачені в ході воєнних зіткнень або ж за якихось інших обставин предмети. Так чи інакше, невелика кількість актуально доступних знахідок⁷⁶ ніяк не здатна відображати цілого різноманіття елементів захисного обладунку. Говорячи про орієнтовний відтинок XIII–XV ст., можна побачити перетин місцевої традиції із привнесеною західною, що, на наш погляд, підтверджують так само й нагромаджені поки все ще достатньо скромні археологічні матеріали.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України*

⁷⁶ Зброя та елементи озброєння на полях битв ретельно визбирувалися. Показову картину подібної активності зберегла, зокрема, лаконічна розповідь Холмського літопису короля Данила Романовича під 1258 р. про подібну діяльність місцевого населення після погрому литовських нападників в околицях міста Луцьк: “слоужашии же князи Данилови . и людєе Василькови . Юрьи . Шле́за дворьскыи инѣи ѣхаша на нѣ ѣхавшии же на нѣ . внѣмъ же притекшимъ . соупротивъ ко строузѣ . сноузникомъ же сразившимса . не стерпѣша

но на бѣгъ вбратишася . шни же сѣкоуше я и бодоуше вогнаша а . во шзеро . і . можь . вдиного коня мнаше . ѣко конь вынесеть ны и тако погразахоу . англмъ . потоплаеми ѿ ба посланымъ . и награже шзеро троуповъ . и щитовъ . и шеломовъ . тозѣмьцѣ же великоу користь имахоу волочаще я (виділено – М. К.)”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 840–841. Звісно, подібний “промисел” належав не тільки до місцевого населення: йому, безперечно, звично мали віддаватися також й безпосередні учасники самих військових дій.